

NAGY ANDOR: HALOTTI BÚCSÚZTATÓK JOSEPH TRAUSCH GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Témavezető tanár: dr. Verók Attila

Munkámban Joseph Trausch alkalmi nyomtatványok gyűjteményének halotti búcsúztatóit ismertetem, különös figyelemmel az ismeretlen adatokra. Érdeemes megemlíteni, hogy az alkalmi nyomtatványok készítésének története évszázadokra visszanyúlik. Első megjelenésükre már a nyomtatás feltalálását követő időszakban találunk példákat, ennek ellenére csak a rákövetkező századokra vált népszerű műfajjá. Tartalmukat tekintve számos alkalommal figyelemre méltó művelődéstörténeti adalékokkal bírnak, – akár egyes személyek életútjára is lebontva a vizsgálódást – ennek ellenére átfogó monográfia még nem készült a témáról.

Tanulmányomban tehát Joseph Trausch, a brassói Fekete-templom levéltárában található gyűjteményéből válogatok korábban nem vizsgált nyomtatványokat, felhívva a figyelmet arra, hogy a későbbi korok kutatásaihoz jelentős anyagot képezhet Trausch méltatlanul elfeledett gyűjteménye.

Joseph Trausch – egy 19. századi irodalomtörténész

Ahhoz, hogy képet kapjunk a gyűjteményről, ismernünk kell magát a gyűjtőt is. A következőkben – részletes magyar nyelvű irodalom hiányában – egy 19. századi életrajzi lexikon¹ (*Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben*) alapján mutatom be Joseph Trausch életét.

Franz Joseph Trausch történész, irodalomtörténész, 1795. február 9-én született Brassóban, majd ugyanott halt meg 1871. november 16-án. A Trausch család a 17. század elején telepedett le Nagyenyedben (*Aiud; Straßburg am Mieresch*). Az ott virágzó család ősatya Gregor Trausch volt, akiről tudjuk, hogy 1608-ban Prépostfalván (*Stejăriș, Probstdorf*) prédikátorként élt. Franz Joseph apja Johann Joseph, brassói szenátori tisztsége mellett kerületi felügyelő volt, aki 1831-ben halt meg kolerában. Fia, Franz Joseph, a brassói gimnáziumba járt, majd a kolozsvári Líceumban tanult jogot. Befejeztével a marosvásárhelyi császári igazságügyi táblához került jogi gyakorlatra, majd aztán részben a királyi tartományi kormányzatnál, részben az erdélyi udvari kancelláriánál szolgált 1817-ig.

¹ http://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Trausch,_Franz_Joseph (2010.november 8.)

Ugyanez év június 19-én kezdte meg hivatali pályafutását szülővárosának magisztrátusi hivatalnokaként és a politikai közigazgatásban, illetve a jogápolásban szükséges ismereteit különféle hivatalokban szerezte meg: többek között magisztrátusi titkár és városi levéltáros is volt. 1818. július 29-én, 23 évesen már a külső tanács tagjává választották, azután rövid ideig a városi és az egyházkerület fiskális szolgálatait is ellátta, majd magisztrátusi aljegyző, mígnem 1827 augusztusában főjegyzővé lépett elő. 1831. november 14-én előljárói kérésére valódi magisztrátusi tanácsossá választották, miközben rangjának megtartásával főjegyzői szolgálatban is megmaradt, egészen 1841. október 25-ig. Ezalatt az idő alatt is a kerületi felügyelő hivatalát vitte tovább a brassói körzetben, valamint több céh fölötti felügyeleti hivatalát is betöltötte. 1841 októberében rendőrségi igazgatóvá választották, majd 8 éven át töltötte be posztját, egészen 1849. december 3-ig. Ebben a köztes időben a helyi kormányzás brassói könyvcenzorrá is kinevezte. A rendőrségi állásáról való lemondása után a brassói kerületi hivatalnoki pályája véget ért, mert az erdélyi báró Wohlgemuth hívását követve katonai és kormányzósági referens és jogi konzulens lett Nagyszebenben (*Sibiu; Hermannstadt*). 1850. február 20-án átmeneti időre az erdélyi kamara prokurátora, majd ebből a tisztségéből 1853. szeptember 13-án valódi császári, királyi pénzügyi tanácsossá lépett elő. 1860. december 9-én, kérésére nyugállományba helyezték és 46 év hű szolgálatai elismeréseként a Ferenc József-érem lovageresztjét is megkapta. Hivatali pályafutása alatt a brassói kerület küldötteként a szász nemzeti egyetem számos gyűlésein is közreműködött, az 1834-35, 1837-38 és 1846-47-es erdélyi tartományi gyűlésén küldötként is részt vett, illetve jelen volt, amikor 1834-ben a tartományi rendek meglátogatták I. Ferenc császárt.

Trausch sokoldalúságához hozzátartoztak a nagy utazások is. 1846-ban eljutott Konstantinápolyba, 1850-ben Észak-Németországban, Hamburgban, Belgiumban, Franciaországban és Németország nagy részében járt. Néhány évvel később Svájcban, Elzászban és újra Dél-Németországban. Művelt emberként szűkebb hazájának szellemi életében is részt vett, többek között közreműködött az erdélyi honismereti egyesület alapításában, ami 1860-ban alakult, ezt követően pedig bizottsági tagként támogatta az egyesület céljait. 1869-ben gyengülő hallásra és látásproblémákra hivatkozva lépett vissza a vezetői posztból. Haláláig azonban ellátta az Augsburgi Egyesület kerületi kurátori tisztségét, tiszteletbeli kurátorként. 1863-ig a bécsi császári, királyi geológiai birodalmi hatóság levelező tagja volt. Szerepet játszott a brassói újság létrehozásában is, melyet csak úgy tartottak, mint a szellem, a kedély és a honismeret lapja. Több cikke is megjelent az újságban. 1842-ig volt a szerkesztője. Fő műve azonban vitathatatlanul a rendkívül pontos és információban gazdag „Schriftsteller-lexikon oder biographisch-literarische denk-blätter der Siebenburger Deutschen” (1868) c. műve.

Mindezek mellett Joseph Trausch Erdély legnagyobb szász helytörténeti gyűjteményét is létrehozta. Bár a nyomtatványoknak megjelent már egy 3 köte-

tes katalógusa (*J. F. Trauschs Handschriften-Katalog. Bearbeitet und ergänzt von Dr. Oskar Netoliczka. Teil 1-3. Kronstadt: Honterusdruckerei Johann Gött's Sohn, 1898–1903.*), a szakma mégis alig ismeri (történészek, irodalomtörténészek, színháztörténészek). Jelenleg főleg erdélyi szász (inkább brassói) helytörténészek használják munkáikban. Mindent összevetve tehát megállapítható, hogy szinte teljesen ismeretlen anyagról van szó, amelynek használata eddig nem ismert adatokkal szolgálhat a kora újkor időszakából, valamint különféle művelődés- és mikrotörténeti összehasonlításokra is lehetőséget nyújthatnak – akár egyes személyek életútjára is lebontva a vizsgálódást – miközben a korszellem visszatükröződését is szolgálják.

Az alkalmi nyomtatványok műfaji jellemzői

Jelen tanulmányomban a magyar nyelvű alkalmi nyomtatványok gyűjteményéből hozok fel példákat. Ehhez azonban tisztában kell lennünk mit is értünk a műfaji besorolás alatt. Alkalmi nyomtatványnak tekintjük mindazokat a – legtöbb esetben – egyleveles nyomtatványokat, amelyeket – már a régi világban is – alkalomszerűen készítettek. A megjelenésük gyakorisága szerint két fő csoportba oszthatjuk őket: a ciklikusan visszatérő akcidens nyomtatványokra, a kalendáriumokra, illetve az egyszeri, különleges alkalmakra készült kiadványok csoportjára.

A 17. századi Magyarországon a kalendáriumok előfordulása már igen gyakorinak volt mondható, amely a későbbi századokban sem veszített jelentőségéből.² Alapvetően két részből állnak. Beszélhetünk a naptárakról, a hónapok napjaival és a névnapokkal, valamint a prognosztikonokról, melyek a bolygók, csillagok állásából eredő (gyakran időjárási) jövődölést voltak hivatottak szolgálni. Sajnálatosan kis méretükből és gyakori használatukból adódóan az egyik leggyorsabban pusztuló kiadványtípusoknak tekinthetjük őket.

A másik csoportba tartozó nyomtatványok többsége az emberi élet fontosabb eseményeihez, a születéshez, házassághoz és halálhoz kapcsolódnak. Így alkalmi nyomtatványnak minősülnek a különböző kiadványok előszavai végén, illetve a főszöveget megelőzően található versikék, amelyeket maga a szerző, vagy a hozzájuk közel álló személyek, illetőleg a nyomdászok készítettek. Ilyen versek gyakran születhettek házasságkötés alkalmából, de készültek egyéb jeles alkalmakra is, például születésre, születésnapra, keresztelőre, beiktatásokra, kinevezésekre, vagy újévi köszöntésre, stb.

A kora újkor idején hasonlóan szokásosak a disszertációk, disputációk végéhez írt üdvöző vagy gratuláló versek, illetve prózai szövegek is, melyek főleg a lutheránus, illetve a németalföldi egyetemeken voltak jellemzőek. Ez a műfaji

² HELTAI János: *Műfajok és művek a XII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Budapest, Universitas, 2008. (Res Libraria II.) 257.

kategória egészen a 18. század első feléig megtalálható, ezt követően pedig megszűnni látszanak.

Természetesen ide tartoznak még a gyászversek és búcsúzó beszédek is, hiszen amikor összeállították az elhunytak az életrajzi adatait, annak barátaitól, ismerőseitől gyászverseket gyűjtöttek össze, melyet legtöbbször egy fólió-íven ki is nyomtattak.³ A családtörténettel foglalkozó kutatók számára az oklevelek mellett a régi halotti beszédek, búcsúztatók jelenthetik a legfontosabb forrást az adatok feltárására, hiszen maguk a kortársak írják, így feltehetőleg jól vannak értesülve az elhunytól és az egyéb körülményekről. Másfelől pedig azért is érdekesek, mert a legtöbb esetben nem elégszenek meg azzal, hogy a meghaltak csupán csak az életrajzát közöljék, hanem kötelességüknek tartják elmondani a család legelső ismert őseit, etimológiai szempontból megfejtetni a családnevet, aztán innen levezetni a családfát egészen a halottig.

Hasonlóan különleges alkalmakra íródtak a röpcédulák, röplapok (*Flugblatt*), valamint a rendszertelenül megjelenő újságlevelek is. A színházi és egyéb programajánlók, illetve a báli, estélyi meghívók majd csak a 18-19. században jelentek meg és váltak általánossá. Végül említést kell tennünk a lakodalmi köszöntőkről is, melyek főleg a nagyobb városok lakói, illetve az arisztokrácia és a középnemesség gazdagabb tagjai körében voltak használatosak.⁴

Halotti búcsúztatók a kora újkorból

a, Csepregi Turkovics Ferenczné (Viski Sára) búcsúztatója

Viski Sára búcsúztatóját 1757-ben szerezték temetése alkalmából, aki ugyan-ez év november 5-én hosszan tartó betegségében „*boldog lelkekre nézve bevégzetetett*”. A kiadványt S. [sárospataki] Pataki József (?–1770) kolozsvári nyomdász nyomtatta az evangélikus református nyomdában, melynek címe: „*Örökké tartó szombat, melybe e' mostan folyó MDCCLVII esztendőben, Sz. András havának V. napján, szombat napra virradó hajnali két órakor, megváltó Jésusától boldog lelkére nézve be-vitetett néhai tiszteletes és nemzeti Viski Sára asszony, nagy tudományú és kegyességű férjfiúnak, Tiszteletes es Tudós Tsepregi T. Ferentz uramnak, a Kolosvári nemes reformatum collegium nagy hírű theologus professorának, tiszta életű és ritka kegyességű hites-párja.*”

Az elhunyt Erdély egyik legkiválóbb református egyházi írójának és teológusának Csepregi Turkovics Ferencnek (1700–1758) volt a felesége. A nyomtatványból kiderül, hogy édesapja Viski János volt, aki előbb a Csengeri, majd a

³ Anyagi korlátozások okán előfordult, hogy csak kéziratos formában készültek el.

⁴ Heltai János a kora újkori műfajokat összefoglaló munkájában hiánytalanul bemutatja a Régi Magyarországi Nyomtatványok köteteiben ide vonatkozó kiadványokat. Lásd: HELTAI János: *Műfajok és művek a XII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Budapest, Universitas, 2008. (Res Libraria II.)

Szatmárnémeti Református Eklézsiának volt a lelki pásztora. Az ő felesége volt Ember Anna, (aki Fígedi Pál, a Csengeri református egyházközség lelki vezetőjének özvegye), akitől négy gyermeke született: Anna, Éva, Sára és János. A nyomtatványból az is kiderül, hogy Viski Sára második gyermekként született a családba 1719. június 18-án. 1737. május 21-én ment hozzá Csepregi Ferenchez. Két gyermekük született: Mihály és Anna. Tekintve, hogy férje a kolozsvári református kollégium egyháztörténet, nyelvészet és teológia tanára volt, vélhetőleg miatta emlékeztek meg 38 éves korában eltávozott feleségéről. A nyomtatvány az elhunyt rövid bemutatását követően búcsúzó verseket tartalmaz, melyeket az akkori szokás szerint a temetés alkalmával szavaltak el. A versek szerzői között találjuk a református lelkészt, ifjabb Verestói Györgyöt (1739–1794), az evangélikus református kollégium tanárát, Szathmári Paksi Mihályt (1715–1778), több alkalmi vers szerzőjét, Kendeffi Eleket (1740–1783), aki ekkor kezdte meg tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban. Búcsúja mellett vélhetőleg valamely családtagja, Kendeffi Pál verse is olvasható – bár róla nincs további adatunk. Egy híres kolozsvári nyomdász S. Pataki József verse is megtalálható a búcsúztatóban. Ezen kívül Radnotfái Nagy Sámuel és a szintén vélhetőleg családtagja Radnotfái Nagy Zsigmond is írt búcsúzó verset Viski Sárahoz.

Ezek mellett több szerzők versei is megtalálhatóak a nyomtatványban, akikről a legtöbb esetben egy életrajzi lexikon sem ad információt: T. Benkő Ferentz, Bölöni Sándor, Deáki F. Pál, Dénes István, Diószegi József, B. Egri János, B. Egri Sándor, Fekete Mihály, Fodor Miklós, Hadidi Vesselényi Farkas, Huszti László, Kerekes György, Kultsár András, Olaszteleki Kolumbán Ferentz, Remetei Péter, Rétyi Mihály, Salánki Gábor, Salánki Mózes, Sombori Elek, Sombori Márton, Soós Ádám, Szabó Ferentz, Tsernátoni Sámuel. A versek megfogalmazása itt-ott költői tehetségre is vall: „*Oh, világi életnek hirtelen gyászos fellegekbe boruló vidámsága!*”

b, Fronius Mihály halálára

Privigyei Ananiás halmágyi evangélikus lelkész 1799. június 30-án elhangzott „*Néhai méltóságos Fronius Mihály Úr volt Guberniális consiliarius nemes brassó vidéke 's városa főbirája ő nagysága tetemei felett mondatott halotti beszéd*”-ét olvashatjuk az egyik szebeni nyomtatványban. A Trausch-gyűjteményben két példányban is megtalálható gyászbeszédet már Szinnyei József is megemlíti életrajzi munkájában⁵, de további információ sehol nem derül ki róla.

A nyomtatvány az időről való elmélkedéssel kezdődik, melyet két kérdés köré fűz fel: nevezetesen „*Mint kell az Úrnak élni?*” és „*Hogy kell az Úrnak meghalni?*”. Ezt követően Fronius Mihály (1727–1799) erdélyi kormánybiztos tanácsos és városbíró méltatásával folytatja, miközben életrajzi adatainak adalékaival

⁵ <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/index.htm> (2010. november 10.)

is szolgál. A korábbi kutatások már kiderítették, hogy 1727. október 31-én született Brassóban, Fronius Mihály és Seevald Márta gyermekeként. Tanulmányait előbb szülővárosában, majd a jénai, később a hallei egyetemen végezte. 22 évesen tért vissza Brassóba, ahol 1750-ben feleségül vette Rheter Mártát. Privigyei Ananiás gyászbeszédéből derül ki, hogy négy gyermekük született. Az első szülött fiú, Fronius György brassói császári és királyi postamester, illetve „nyúgodalomra tért kapitány” volt apja halálakor; a második fiú, Fronius Mihály Fejér-vármegyei szederjesi birtokos és „nyúgaladomban lévő főhadnagy”; Fronius József császári, királyi fő strázsamesterként van megemlítve, míg a negyedik fiú, Fronius Fridrich sárkányi királyi postamester volt a 18. század végén. Az elhunyt Fronius Mihály testvéréről is tudomást szerezhethünk, miszerint „*Öreg életemnek egyik gyönyörűsége, testvér Ötsém 's vér Atyámfija, Méltóságos Ts. Kir. Generális Fronius Kristof elválaszta Tőled az utolsó óra, de el ne váljék soha-is Méltóságodtól az Isteni gondviselés...*”. Megtudjuk továbbá, hogy 1786-ban erdélyi kormányiszéki tanácsosság nevezték ki, illetve, hogy 1799. június 28-án, hajnali 5 órakor hunyt el. Az emlékezés végzetül egy pár soros verssel zárul:

*„Fronius Mihály Ur' meghidegült teste,
Tsenedesen térjen meg anyyához a' földbe;
Ott mind addig légyen nyúgodalmas fészke;
Míg végre feltámad az örök életre,
Amen.”*

c, Teleki József üdvözlése és búcsúja

A Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, gróf Teleki József (1790–1855) életéről már sok minden ismert a kutatók előtt. Tanulmányait a kolozsvári református főiskolán kezdte, 1806-tól Pesten, majd annak befejeztével külföldi egyetemeken folytatta. 1824-ben a királyi tábla bírója, 1827-ben Csanád, majd 1830-ban Szabolcs vármegye főispánja lett. A kezdetektől fogva részt vett a MTA létrehozásában, majd pedig a megalakult akadémiai igazgató tanács az első elnökévé választotta meg, mely tisztségét haláláig be is töltötte. 1842-ben, a legmagasabb polgári kitüntetésként, Erdély kormányzójává nevezték ki. E momentumra íródott Dindl Alajos üdvözlő verse 1842. március 29-én Kolozsvárott, „*Nagyméltóságú Széki Gróf Teleki József erdélyi fő kormányzó úr ő excellenciája megérkezése ünneplésére Kolozsvárt tavaszeli 29-én, 1842.*” címmel. A vers nem volt korábban ismert, ahogy a szerzőről se derül ki több mint a „nemzeti és német nyelv oktatója”. 1848 után Teleki József testét „gyilkos nyavalya”⁶

⁶ <http://mek.niif.hu/03600/03630/html> (2010. november 10.)

támadta meg, majd 1855. február 15-én hunyt el, Pesten. Halálához kötődik egy újabb magyar nyelvű emlékbeszéd: „*Hogy kell nézni A' G. Teleki József halálát?*”. Az egy lapos elmélkedésnek a szerzője nem ismeretes. Azt azonban tudjuk, hogy a nyomtatvány megtalálható már Mike Sándor (1795-1867) egykori tudós gyűjtőnk levéltári gyűjteményében is⁷, amely vélhetően ma is korábbi helyén, a Székelykeresztúri Berde Mózes Unitárius Gimnáziumban található, azonban magáról a nyomtatványról ez idáig még sehol nem írtak.

Az egy lapos emlékbeszéd Teleki József életének rövid bemutatásával kezdődik. Mint írja: „*A' múlt században élt nagy férfiútól, erre a' századra származott férfi, az ifjúság' kellemeit egy jó barát' nevelő karjain okosan használva, s az idegen nemzetektől hazájának tanulva, ki-lépett a' hazafi pályára...*” Ezt követően Teleki özvegyéhez szól, akiről a Gondviselés jelének tartva megtudjuk, hogy „*sok álmatlan éjszakákon nyughatatlanságai után ki-menvén kedves férje' házából, hogy egy kevéssé ki-pihenje magát, éppen abban a' szempillantásban alutt-el, a' melyben kedves Férje örökre bé-hunyta semeit.*” Majd azzal bízattatva a grófnét, hogy ne szomorkodjék, mert bőven akad még dolga az életben. Ezt követően a félárván maradt gyerekekhez fordul: „*A' ti atyátok reátok nézve nem holt meg, bennetek él Ő, őrizétek az Ő maradványait mint egy szentséget magatokban.*” A gyerekekről és a feleségről azonban több információ nem derül ki. Végezetül a „hazafiakhoz” fordulva buzdítja a fiatalokat, hogy megfelelően használják ki az életüket, „*ragadjátok ki magatokat a tunyaságból*” és az elhunyt életét tartsák maguk előtt követendő példának.

d, Fogarasi Pap József emlékére

Az evangélikus református főiskolai tanárának, Fogarasi Pap József (1744–1784) búcsúztatója szintén újabb adalékokkal ismerteti az elhunyt életrajzát. A nyomtatvány latin címoldallal kezdődik: „*Socrates Redivivus. Seu imago philosophi vere christiani, qua exhibetur clarissimus, ac divini ingenii vir, dominus Josephus Pap de Fagaras artium liberalium magister, et philosophiae matheseosque Doctor. Non unius modo apollinis delphii, verum plerarumque in nostris aequae, ac exteris regionibus academiarum oraculis, sapientissimus judicatus.*” (magyarul: *Ujjáéledt Socrates, avagy az igaz keresztény filozófus arcképe, amely bemutatja a nagy hírű és isteni tehetségű férfit, Fogarasi Pap József urat, a szabad művészetek magiszterét, a filozófia és a matézis doktorát*) A címoldalt követően Szigethi Mihály református főiskolai tanár latin költeményét találjuk, majd az elhunyt ismeretségi körébe tartozó 15 férfi magyar nyelvű búcsúztató versét közli. Felsorolásszerűen a következő személyekről van szó: Borosnyai L. Siméon – Déési Péter – Gyárfás József – Halmágyi István – Keszy

⁷ Jakab Elek: A XIX. századbeli erdélyi halotti beszédek bibliográfiájához. Magyar könyvszemle. 7. (1882) 1–4. sz. 110.

János – Molnár István – Nagy Mihály – Radnótsái Szilágyi Mihály – Roskoványi György – Somlyai Ifj. Diénes Sámuel – Szabó Márton – Szebeni Schreiber Simon – Szent-királyi József – Tsala Mihály – Venter László.

Őket követi Benkő József (1740-1814), református lelkész és tanár magyar nyelvű szöveges összefoglalója, *„Oltso értzeket arannyá változtato, sőt fa garasbol Leg hiresebb Arannyat bővön tsináló Erdélyi Magyar Álkimista, az az Tiszteletes és Főtudós Philosophiae Professor és Doctor Fagarasi Pap József.”* címmel, majd 16 oldalas búcsúzó verse. Az írásából megtudjuk, hogy szülői részről *„a’ Szathmári akkor nagyon virágzott Nemes Oskolának Rector Professorától”* Fogarasi Pap Mátétól és *„mostan igen kesergő Édes Annyjától, T. Veres Sára Aszszonytól, Néhai Tekintetes Dálnoki Veres Gergely Szászvárosi Királybíró Urnak Leányától”* született 1744. augusztus 26-án, Szászvárosban. 10 hónapos volt, mikor édesapja meghalt, ezt követően anyja második férjhez menetelével, Abacs János gerendi pap vette gondjai alá, *„nem mint mostohájának, hanem valójában édes attyának”* gyermekeként. 9 évig tanult a nagyenyedi kollégiumban. Ekkor derült ki, hogy rendkívül jól vissza tud emlékezni a korábbi eseményekre: *„az olvasott emlékezetben tartására oly’ tehetsége vala, hogy a’ mit tsak egyszer meg-olvasott, sok esztendőig, sőt halálig-is, el-nem felejtette”*. 1769-ben *„ki-indula a’ külső Országi Akadémiákra”*, így jut el Bázélbe, Svájcba, Odera-Frankfurtba, Gröningába, Franekerába, majd Utrechtben telepedett le, ahol 1774-ben tanulmányai befejeztével a bölcselet doktorává avatták. Ugyanabban az évben vette feleségül a holland Wibel Erzsébetet (teljes nevén: Fridrika Willhelmina Elisabetha van Wibel). Öt évvel később tért vissza Szászvárosba, ahol papi hivatalt foglalt el és ahol szintén öt évet töltött el. 1779-ben Marosvásárhelyre hívták meg a bölcselet és mennyiségtan tanárává, majd 1784. december 17-én éri a halál Marosvásárhelyen.

e, Salamon József emlékbeszéde

Szinnyei József életrajzi munkájának eredményeképpen különböző gyászbeszédeket ismerünk már Salamon József (1790 – 1871), kolozsvári teológia tanárának tollából is. Trausch gyűjteményében találjuk többek között Bánffy Lászlónak írt búcsúztatóját a 19. század első feléből, melynek címe: *„Emlékbeszéd, melyet néhai losonczi l. báró Bánffy László úrnak, mint a’ Kolozsvári Evang. Reform. Fő oskola’ érdemtelen inspector fő curatorának hálás tiszteletére a’ fő oskola’ nagyobb teremében 1840-ik év’ Juniussa 27-ik napján tartott Salamon József, a’ theologiának és egyházi historiának K. R. professora, 's a’ fő oskolának rectora.”*

A Bánffy családoknak hat különböző ágát ismerjük a magyar történelemben: az alsó-lindvai, felső-lindvai, nagymihályi, tallóczi, bálványos, valamint a losonczi gróf, illetve báró családot. Neves személyekről lévén szó már egészen jól áll a családfák feltérképezése. Salamon József emlékbeszédéből a losonczi ág

báró Bánffy László alakjáról olvashatunk, akiről azonban megállapíthatjuk, hogy egyáltalán nem találni adatokat az életrajzi lexikonokban, de még az erdélyi családtörténeti adattárában⁸ sem. A nyomtatvány két fejezetre oszlik. Az első az elhunynak az élethez és a tudományhoz való viszonyát mutatja be, miként írja *„csak öszvesummázva említem, mint a ’ tudományos műveltség’ tiszta eredményeit: a ’ világos főt, jó szívet, és az igaz humanitást. Ezeket pedig, nem ideális képről, hanem a b. Bánffy László ’ ismeretes lelkületéből meríthetem.”* Ebben a részben többnyire általános dolgokról esik szó vele kapcsolatban, illetve megtudjuk, hogy 22 évig volt a kolozsvári református főiskola fő felügyelője. A második fejezetből azonban megismerjük, hogy rengeteget olvasott életében – külföldi műveket is –, mellyel nem csak magát, hanem környezetét is további műveltségre sarkallta, hiszen képet nyújtott a külföldön megjelent legújabb könyvekről is. *„Mennyivel kitűnőbbek tehát azon jelesek, kik’ (...) az előhaladó észnek műveit hozatják, olvassák, közlik, s’ hazájukat a ’ mivelt külföld ’ állásával ismeretlennek lenni, attól egészen elmaradni nem engedik. (...) Ezt teljesítette b. Bánffy László, ki széles ismerettel ’s európa ’ mivelt nyelveinek értésével birva, (...) a legjelesebb munkák ’ megszerzését kimaradhatatlan költségének tartotta. „ Ezen tevékenységével pedig olyan jelentős magánkönyvtárat hozott létre, amelylyel kivívta már a kortársak elismerését is. Az állomány összetételéről is alkothattunk némi képet, hiszen megtudjuk, hogy gyűjteményében megtalálhatóak voltak a legjelesebb történetírók munkái úgy, akár a legújabb tudományos munkák is. Többnyire történelmi, művészeti, filozófiai és természettudományos műveket találunk nála *„nagy nevű írók ’ tollaiból”*. Emellett helytörténeti nyomtatott és kéziratok könyvek anyagáról is tudomást szerezhethetünk. Fontos megemlítenünk, hogy a könyvtárat a kolozsvári református főiskolára hagyta tovább sarkallva vele további generációk művelődését is. Széleskörű tudását árnyalja még az a tény, hogy előbb a *„haza ’ fő kormányzéke mellett titoknak”*-ként funkcionált, majd Kraszna vármegye főispáni helyettese, később követe is volt.*

Joseph Trausch gyűjteményében található halotti búcsúztatók bibliográfiája

A következőkben kronológiai sorrendben mutatom be a Trausch-gyűjtemény magyar nyelvű halotti búcsúztatóinak bibliográfiáját. A fentebb elemzettekből már tudjuk, hogy Trausch, kora egyik legkiválóbb irodalomtörténészeként, pontosan látta, hogy a különböző alkalmakra készült írások korábban eddig nem ismert adatokkal szolgálhatnak, valamint különféle művelődés- és mikrotörténeti összehasonlításokra is lehetőséget nyújthatnak – akár egyes személyek életútjára lebontva a vizsgálódást. Gyűjteményében a 17. századtól kezdődően a 19. század harmadik harmadáig találhatóak ilyen jellegű akcidens nyomtatványok. Úgy

⁸ <http://www.familyhistory.ro/index.php?id=20061202iinzwdivctghjuye> (2010. november 20.)

vélem a felsorolt adatok is alátámasztják, hogy több alkalmi nyomtatvánnyal is érdemes behatóbban foglalkoznunk, valamint további információkat remélve feltárnunk azokat.

1. ALVINCZI Péter – CZEGLÉDI János

1628.

Nehai felseges Bathori Gabornak Erdely orszagnak feiedelmenek, szekelyek ispannyanak, Magyar ország részeinek Vranak, tizen öt esztendőkel egy holnap hat nap hean az elót, árultató szolgaitul óldókeltetet es mind ennyi ideigh Föld szinen hagyatot testenek el takarításakor az Bathori Templomban. Anno 1628. 21. Sept. Alvinci Peter Cassai, es Cegledi Ianos, Ecsedi Praedikátorok által tót intesek.

2. BETHLEN György

1751.

Butsuztato versek, mellyek Amaz Ékes Termetű és Tiszta Erköltsű szűznek,
néhai méltóságos grof Kis-Rhédei Rhédei Éva kis-asszony ö nagyságának,
Zöldellő Ifjúságát Ditséretes Uri Virtusokkal ékesítő Méltóságos grof Bethleni
Bethlen György úr ö nagysága szerelmetes hivséges, es tökéletes, de már ez
életből ki-költözött jegyesének, Temetési Tisztesség-Tételekor el-énekeltetnek
a Kolosvári Reformáta Eklésiának Nagyobb Templomába MDCCLI Esztendőben Szent György Havának XVIII. Napján.

3. [anonim]

1757.

Örökké tartó szombat, mellybe e' mostan folyó MDCCLVII esztendőben, sz. András havának V. napján, szombat napra virradó hajnali két órakor, megváltó Jéusától boldog lelkére nézve be-vitetett néhai tiszteletes és nemzetes Viski Sára asszony, nagy tudományú és kegyességű férjfiúnak, Tiszteletes es Tudós Tsepregi T. Ferentz uramnak, a Kolosvári nemes reformatum collegium nagy híró theologus professorának, tiszta életű és ritka kegyességű hites-párja.

(A versek szerzői: T. Benkő Ferentz – Bölöni Sándor – Deáki F. Pál – Dénes István – Diószegi József – B. Egri János – B. Egri Sándor – Fekete Mihály – Fodor Miklós – Hadadi Vesselényi Farkas – Huszti László – Kerekes György – Kultsár András – Malomvizi Kendeffi Elek – Malomvizi Kendeffi Pál – Olaszteleki Kolumbán Ferentz – S. Pataki Jó-

zsef – Radnótfái N. Pál – Radnóthfái N. Sigmond – Remetei Péter – Rétyi Mihály – Salánki Gábor – Salánki Mózes – Sombori Elek – Sombori Márton – Soos Ádám – Szabó Ferentz – Szathmári P. Mihály – Tsernátoni Sámuel – Verestói György – Viski János)

4. [anonim]

1762.

Az Régi Érdemes Filstich és Herrmanni Gyászszosz Házhoz öszve
Gyülkéztettet

Uri Rende és jámbor Népséghez siránkozó Szivel készítettet Butsuzo
Versek.

Midön Boldog Feloldozása után ez bünös testnek szorongato köteleiből
annak

el-lankadot, meghidegedet, elhervádot hátra maradót árnyék részei az ó
Érdemes

és Betsületes Eleinek, az Brassai Párochiális és Cathedralis Nagy Temp-
lomában,

nyugovo teteményikhez takaritatnának, néhai Valóságos Jámbor és Is-
ten-Félő

Drága Aszszonyságnak Susanna Fleischerne Aszszonynak, néhai Fő
Tiszteletes

Tudos és Nemes Filstich Janos Uram Az Brassai Nemes Gymnasiumnak
husz

esztendő-kig megfárradhatatlan Jó emlékezetű Rectorának sok szegény
mostani

egyház Száz Tanítóknak Hüvséges Praeceptorinak annak utána pedig
Nemes és

Tudos Albrich Janos uram Med. Doct. et Astronomi Celebratissimi
Societais

Caesareae Leopoldinae Nature Curiosorum qvondam sodali et Membro
Meritissimo et Coronensium in Transilvania Physsico multenni. Árvaság-
ra

maradot Keserves Öszvegyinek Fiui és háláado indulattal midön Erős és
kégyetlen halálbéli Viadal után, vegtére a. Jesus Kristus által diadalmas-
kodván

nyugadalmasson elalunnék Eletinek 62.dik esztendőjében elkészítettet.

Kő-halom

Széki Féjer-Egy hazi Apoldi György, a szász Sombori Augustano
Evangelica Ur

Gyülekezetének elegtelen Ór-álójától.

5. [anonim]

1765.

Phoenix in palmis nidulans, vir admodum reverendus, celeberrimus juxta et eruditissimus dominus Georgius Verestoi ecclesiarum in Transilvania reformatarum et nonnullarum augustanae confessioni addictarum, collegiorum et scholarum superadtendens gravissimus; curatorque supraemus ec. clesiasticus; ecclesiae ac coli. reformat. claud. curator ecclesiasticus, orbis eruditi decus.

(A versek szerzői: Akon Ferentz – L. B. Hadadi Vesselényi Miklós – Rátz Sámuel – Vargyasi Dániel István – Vargyasi Dániel Sámuel – Verestói István – Verestói Sámuel)

6. BALO Bálint

1780.

Novissima homagialis devotio az az: fejedelmi leg-utolsó hűség Sz. tisztelet mellyel ama dicsősséges emlékezetű, német, magyar, tseh országoknak, s tartományoknak; felséges királynéjának örökös aszszonyának, és irgalmas édes anynyának s a t. sat. ezen erdélyi nagy fejedelmeségnek is, a mi nemes magyar hazánknek örökös fő fejedelmének, és természet szerint, merő azon kegyelmes édes anynyának: a tsászári, és királyi, s apostoli felséges Mária Theresiának királyi drága életéért. A mennyei kegyelemnek széki előtt, buzgó lélekkel meg-jelent; És azután midőn ő felsége, novembernek 29-dik igen siralmas napján ezen 1780-dik közönséges mély gyászba borult esztendőnek, e földi országaiból a Mennyei Paraditsomba, az Istentől fel-magasztaltatott, mint életben úgy halálában is, igen nagy lelkű felségnek; leg-utolsó tisztességét, teljes hűséggel meg-adni törekedett, a Fagarasi Réf. Szt. Eklésia, maga templomában egyben gyűlt, fő, és minden rendből állott igen gyászos Sz. gyülekezettel együtt. N. B. Balo Bálint azon Sz Eklésiának méltatlan lelki tanítója decembernek 24-dik napján 1780-ban.

7. BENKŐ József

1781.

Teli bokréta. Mellyet a Szent Irásnak idvességre illatozó Virágaiból, egy temetési oráció helyett való Prédikáztóba kötöt, es néhai Tekintetes Toronyfalvi Tornya Borbára Ifju Úr-Aszszonnynak, életébenn Tekintetes Nagy-Ajtai Cserei Miklós ÚR Szerelmes Házastársának Temetési Tisztességekor, az 1777dik Új Esztendőnek 6dik napján, a Nagy-Ajtai Unitárium Templombann, az ottan nagy számmal megsereglett Jeles Halotti Gyülekezetnek élő nyelvel elosztott, Benkő Josef Közép-Ajtai Ref. Lelki Tanító. Szebenben

8. SZATHMÁRI PAP Mihály

1781.

Halált nem esmérő Igaz Hívségnek, Tartozó Méllységes Tiszteletnek, és Méltó Keserűségnek fel-indult szavai, mellyekkel a már néhai, dicsőséges emlékezetű, felséges asszonyunk Mária Therésia romai özvegy tsászárné, Magyar, Tseh, Dalmata, Horváth, Tót, Galits, és Ládomer Országoknak Koronás Királya, Ausztria fő hertzege, Florentzia nagy hertzege, Burgundiaa, Milánó és más több tartományok Hertzege, az erdélyi nagy fejedelemség nagy fejedelme, Morávia marchiója, s a t. s a t. egész Európa közönséges disze Házánk Édes Anyja váratlan szomorú halálát a Kolosvári Réformáta Eklésiának képében, ugyan annak nagyobbik templomában fel-gyülekezett igen nagy gyülekezetben, egy-ügyű-képen, de annyival egyenesebb szívvel, megsiratta Szathmári Pap Mihály, a Kolosvári Réform. Collegium Sz. Theológiát, és Eklésiai historiát tanító prófésszora. MDCCLXXXI. Eszt. Boldog Asszony Havanak 28. Napján.

9. [anonim]

1782.

Istentől mondatott Istenek Kik mindnyájan meg-halnak mint a köz Emberek, az az Együgyű és Szomorú Halotti Tanítás, mellyel Ama' Nagy Halottnak Néhai Ditsösséges áldott és el-felejtethetlen emlékezetű Mária Therésia' Ő Felségének Mint sok egyéb Nemzetségek között különösen e' mi Nemzetünknek is életében Édes Jo Anyjának Igaz: de Szomorú Szivből származott útóésó Tisztességet kívánt tenni a' Szigeti Helvétika Konfessiót tartó Keresztény Gyülekezet MDCCLXXXI-dik Esztendőben Kar. Hav. 22-dik Napj.

10. GYÖNGYÖSSI János

1782.

Halhatatlan emlékezetű Débora, Izraelbéli nagy anya: felséges és ditsőséges Mária Therésia Isten kegyelmességéből római tsászárné, német, magyar, tseh, és több országoknak örökös királynéja Austriának értz-hertzeg-aszszonya, erdélynek nagy fejedelem aszszonya s a t, s a t. Kinek-is áldott emlékezetét az Uj Tordai Reformáta Eklésiának Templomában meg-tisztelni igyekezte Gyöngyössi János, ugyan azon eklésiának lelki-tanítója. Ezer hét-száz nyóltzvan-egyedik esztendőben, Böjt-elő havának negyedik napján.

11. VERESTÓI György

1782.

A magyar sionnal felséges asszonya véletlen halálán öltözött közönséges gyászsa. Az az: oly halotti magyar prédikátziók és orátziók; mellyekben amaz Istentől elő-állított tsászári és apostoli királyi nagy felség A nagy Mária Thérésia e földről való elköltözése mélységes tisztelettel meg-sirattatott és gyászoltatott. Az erdélyi reformata eklésiáknak egy néhány egy-házi tanítóitól.

12. [anonim]

1785.

Socrates Redivivus. Seu imago philosophi vere christiani, qua exhibetur clarissimus, ac divini ingenii vir, dominus Josephus Pap de Fagaras artium liberalium magister, et philosophiae matheseosque Doctor. Non unius modo apollinis delphii, verum plerarumque in nostris aequae, ac exteris regionibus academiarum oraculis, sapientissimus iudicatus.

(A versek szerzői: Benkő József – Borosnyai L. Siméon – Déési Péter – Gyárfás József – Halmágyi István – Keszy János – Molnár István – Nagy Mihály – Radnótsái Szilágyi Mihály – Roskoványi György – Somlyai Ifj. Diénes Sámuel – Szabó Márton – Szebeni Schreiber Simon – Szent-királyi József – Tsala Mihály – Venter László)

13. Privigyei Ananiás

1799.

Néhai méltóságos Fronius Mihály Úr volt Guberniális consiliarius nemes brassó vidéke 's városa főbirája ő nagysága tetemei felett mondatott halotti beszéd MDCCXCIX juniusnak XXX. Nemes kő-halom székben, A halmágyi evangelica ekklesiában. Privigyei Ananiás a nevezett ekklesia papja által.

14. TELEKI Domokos

1816.

El-butsuzó, be-iktató, bé-köszöntő beszédek és ezekre tett feleletek, Mellyek a' Nemes Torda Vármegye Kormányjának volt Fő-Ispánja Torotzko Szent-Györgyi Gróf Torotzkai Pál' Kezéhez lett által adása és által-vétele alkalmatosságával, a' Nemes Vármegye' közönséges Gyűlésében Tordán, September' 25kén 1815dik Esztendőben el-mondattak, egy emlékeztető ábrázolással, mellyel a' Nemes Vármegye Rendjei Volt Fő-Ispánjokat Ugyan azon alkalmatossággal meg-tisztelni kívánták.

(A versek szerzői: Kemény Ignác – Kemény Miklós – Mezei István – Teleki Domokos – Torotzkai Pál – Urgon István – Zeyk Lajos)

15. SZÉKELY Sámuel

1825.

[Kilyéni Székely Antal búcsúztatója]

16. [anonim]

1835.

Dicsőült I. Ferencz ő felsége' végtiszteletére

A szerzők: Csiszár Sámuel – Herepei Károly

17. SALAMON József

1840.

Emlékbeszéd, mellyet néhai Losonczi L. báró Bánffy László úrnak, mint a' Kolozsvári Evang. Reform. Fő iskola' érdemtéljes inspector fő curatorának hálás tiszteletére a' fő iskola' nagyobb teremében 1840-ik év' Juniussa 27-ik napján tartott Salamon József, a' theológiának és egyházi históriának K. R. professora, 'S. A' fő iskolának rectora.

18. BÁNFFY György

[s.a.]

Gubernátor groff Bánffy György hűtös társának groff Pálm Joséfa aszszony ő excellentiájának keresztes dámának nemzetünk annyanak nem felelhető áldott emlékezetére.

19. [anonim]

[s.a.]

Hogy kell nézni A G. Teleki Josef halálát?

Összegzés

A 19. századtól kezdődően a korábbiaknál sokkal nagyobb példányban kezdtek el alkalmi nyomtatványokat készíteni. Emiatt már abban az időben sem nagyon kezdték őket ritkaságoknak tekinteni. A halotti búcsúztatók esetében például olyan lapok és rovatok jöttek létre, ahol a nevezetesebb emberek életrajzait kezdték közölni, ezzel mindenki számára elérhetővé téve őket. Mindeközben olyan nagy könyvtárak és múzeumok jöttek létre, ahová mindenféle nyomtatványt be lehetett küldeni, óriási lehetőségek nyíltak meg a tudósok előtt a korábban nem ismert adatok felhasználására. Amíg pedig a közgyűjtemények szaporodtak, úgy apadtak a magángyűjtők száma is és szűnt meg egyre inkább a magángyűjtés szükségessége.

Tanulmányomban Joseph Trausch 16–18. századi anyagait tartalmazó gyűjteményének magyar nyelvű halotti búcsúztatóira tekintettem rá. Azt gondolom az ilyen és ezekhez hasonló alkalmi nyomtatványoknak a tanulmányozása fontos

területe a különféle irodalmi és művelődéstörténeti kutatásoknak. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül őket. Joseph Trausch gyűjteménye ebből a szempontból pedig kiemelkedő értékű. Az elmúlt évtizedekben olyan régi magyar szerzőkkel és nyomtatványokkal foglalkozó katalógusok jelentek meg, melyek már a művek további kutatását, összehasonlítását és szintézisét teszik lehetővé.